

НАРОДНІСТЬ ВИХОВАННЯ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У СПАДЩИНІ ПЕДАГОГІВ МИНУЛОГО

Савченко Л.Л.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

Стаття розкриває сутність та особливості народного виховання, його роль у національному вихованні особистості у науково-педагогічній скарбниці педагогіки Просвітництва XIX століття та педагогів XX століття.

Ключові слова: народність, традиції народної педагогіки, народна школа, нація, національні традиції виховання, класична педагогічна спадщина, родинна етнопедагогіка, принцип культуровідповідності.

Постановка проблеми. Виховання покоління, на долю якого покладене складне завдання розбудови незалежної, демократичної України, потребує оновлення широкого спектра проблем, пов'язаних з формуванням світоглядних орієнтацій особистості, розвитком її свідомості, самостійності, активності. Система освіти і виховання на всіх її ступенях має ставити за мету формування особистості, яка усвідомлює свою належність до роду, етносу, краю, держави, особистості здорової і багатой фізично і духовно. Національна система освіти нині потребує теоретико-методологічного обґрунтування основних напрямів свого становлення й розвитку.

Вагомі соціально-політичні й культурні трансформації сьогодення визначили аксіологічні проблеми педагогічної науки як пріоритети для українського суспільства. Одвічні запитання «Хто ми?», «Звідки ми?», «Куди йдемо?» набувають тепер чітких обрисів, наповнюються конкретним змістом, ціннісними орієнтаціями, серед яких чільне місце в сучасному дискурсі посідають такі поняття й феномени, як «нація», «народ», «патріотизм», «державність», «громадськість».

За сьогоденних умов, коли спостерігаються різні підходи до розуміння «національного» (тобто «українського»), важливо проникнути в глибинні пласти виховних і освітніх феноменів далекого та близького минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить часто, з'ясовуючи актуальність тієї чи іншої освітньої проблеми, ми звертаємося до величезної вітчизняної наукової скарбниці. Проблеми національного виховання, формування національної свідомості та самосвідомості особистості досить детально досліджені і описані у працях таких видатних українських педагогів, як: К. Ушинський, М. Драгоманов, Г. Ващенко, І. Огієнко, М. Грушевський, С. Русова, В. Сухомлинський, Б. Грінченко. Значну увагу національному вихованню приділяли психологи І. Бех, В. Борисов, М. Боришевський, П. Гнатенко, Д. Ельконін, І. Кон, В. Хотинець, І. Чеснокова, а також сучасні вчені О. Вишневський, П. Кононенко, В. Кузь, М. Стельмахович, Г. Філіпчук.

Метою статті є історичний аналіз національно-педагогічних ідей у творчості вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого.

Виклад основного матеріалу. До національних традицій виховання, відстоюючи їх пріоритет-

ність перед вітчизняними і зарубіжними теоріями виховної роботи серед молоді, постійно звертався і пропагував їх невичерпні можливості К. Ушинський. Ця ідея є центральною у педагогічній системі Костянтина Дмитровича.

Термін «народність» К.Д. Ушинський пояснює як своєрідність кожного народу, яка зумовлена його історичним розвитком, географічними, економічними, політичними та іншими умовами його життя. Народність – це національна самобутність народу і коріниться вона, на думку видатного педагога, перш за все, у характері народу. Як зазначав К.Д. Ушинський, нація – це сукупність різноманітних ознак душі, розуму й тіла, що виражається в характері, поведінці, способі мислення, психології людини. Саме тому, на його думку, «в справі громадського виховання наслідування одним народом іншого приведе неодмінно на хибний шлях» [11, с. 74].

Ушинський вважав, що громадське виховання є продуктом довготривалого історичного розвитку нації, його неможливо придумати у кабінеті або запозичити в інших народів. Мета виховання, на його думку, визначається особливою ідеєю про людину, властивою для кожного народу: «Кожний народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особистостях.» «Виховання бере людину всією зі всіма її народними й частковими особливостями, – її тіло, душу, розум, – і, перш за все, звертається до характеру, а характер і є саме той ґрунт, у якому коріниться народність...» [11, 75-76].

Ушинський доводить, що не тільки на практиці, але і в теорії не існує загальної виховної системи для всіх народів. У кожного народу своя особлива система виховання, і як не можна жити за зразком іншого народу, так само не можна виховуватись за чужою запозиченою педагогічною системою.

У методологічному плані принцип народності виховання виступає як корінна закономірність розвитку системи освіти і виховання у будь-якій країні. Ця система повинна будуватись у повній відповідності з особливостями і потребами своєї країни. За умови дотримання даного принципу виховання здійснюється в дусі народних звичаїв, традицій, рис національного характеру і психології свого народу.

Складовою частиною ідеї народності в К.Д. Ушинського стояло питання про жіночу освіту,

без чого він не уявляв суспільної системи виховання.

К.Д. Ушинський намагається творчо використати традиції народної педагогіки у своїй педагогічній системі. Це особливо добре проглядається у його підручниках «Дитячий світ» і «Рідне слово», де він ознайомлює дітей з народним життям, широко використовує народний фольклор: приказки, загадки, прислів'я, казки, вірші.

Видатний педагог не заперечував використання педагогічного досвіду інших народів, але вимагав, щоб його засвоєння було критичним. Вказуючи на недопустимість механічного перенесення виховних систем з однієї країни в іншу, він говорив про доцільність використання кращих елементів виховного досвіду народів, але повністю побудувати виховання у своїй країні на цих елементах також неможливо.

Найважливішою ознакою і найкращим виразником народності Ушинський називає рідну мову. У ній сконцентровано весь історичний досвід народу, його культура: «Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ» [11, с. 109].

Оскільки виховання повинно бути народним, то, як вказує Ушинський, рідна мова повинна займати центральне місце у вихованні людини. Він критикував політику російського царизму в українських школах і наголошував, що навчання у них повинно відбуватися рідною мовою.

Теми, які засвідчують національні риси виховання дітей в Україні, особливо в селянських сім'ях, знаходимо в творах Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка та інших прогресивних письменників.

Великий син українського народу – Т.Г. Шевченко – у своїх творах мріяв про таку народну школу, яка б давала учням досить глибокі знання. Будучи мудрим педагогом, Т.Г. Шевченко чітко бачив і глибоко розумів психологічні процеси в сім'ї, у навчальному закладі, у суспільному житті. Він своєю багатогранною творчістю славить сяйво знань, схиляється перед людською вихованістю і інтелектом, кланяється чемності, повазі до літніх людей, тужить і плаче над знедоленими дітьми, сирітками. Пророк і Будитель Т.Г. Шевченко своїми творами стояв на сторожі людської душі, її високого, рівня духовності. Більшість його творів є педагогічними настановами, педагогічною мудрістю.

Педагогічні погляди українського письменника, ученого, громадського діяча І.Я. Франка формувалися під впливом російської прогресивної педагогіки (О. Герцена, М. Чернишевського, М. Добролюбова, Д. Писарева). У спадщині українського національного генія понад сто наукових і публіцистичних праць та художніх творів, присвячених темам виховання дітей і молоді. І.Я. Франко, критикуючи антинародну систему освіти, вимагав докорінної зміни як шкільної системи, так і змісту освіти. Він проголошував право всіх трудящих на безкоштовну освіту дітей рідною мовою, вимагав відокремлення школи від церкви, передачі шкільної справи громадським організаціям, зближення школи з життям, виступав за демократизацію школи та її відповід-

ність до інтересів трудящих. Франко боровся за поліпшення правового і матеріального стану вчителів. Багато уваги І.Я. Франко надавав сімейному вихованню і особливо підкреслював роль матері у вихованні дітей («Жінка-мати»). Поет, прозаїк, драматург, перекладач і літературний критик, педагог, історик, теоретик літератури, театру й мистецтва, публіцист, філософ, культуролог, українознавець, фольклорист, політолог, мовознавець, етнограф і економіст – такий широкий і розмаїтий діапазон злетів геніальної творчості Івана Франка, яка відзначається своєю оригінальністю, новизною, глибиною думки, що назавжди увійшла у світову класику і є нашою національною гордістю.

Серед учених-педагогів радянського періоду питанням виховання молоді на національних традиціях найбільш глибоко і змістовно займався видатний український педагог-новатор В. Сухомлинський. Важливим джерелом його творчості була класична педагогічна спадщина, без усвідомлення і використання якої неможлива висока культура та результативність педагогічної праці.

Актуалізація В. Сухомлинським відомих з минулого педагогічних істин означала піднесення їх на якісно новий, вищий ступінь, підпорядкування виховним завданням. Осягаючи і переосмислюючи старе, педагог боровся за утвердження й розвиток нового.

Багатим джерелом творчості В. Сухомлинського була народна педагогічна мудрість, найкращі виховні традиції трудових мас. «Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості, – говорив великий педагог, – якби у нас не було постійного духовного спілкування з людьми, ми не могли б успішно вчити і виховувати молоде покоління» [9, с. 45].

Прогресивна етнопедагогіка українського й інших народів нашої країни не тільки надихала В. Сухомлинського вдосконалювати свою працю і працю своїх колег, а й орієнтувала на пропаганду ідей виховання в дітей і молоді безмежної любові до України, глибокої любові до трудової людини, дійової готовності подати їй допомогу в біді. Він наголошував на вихованні в дітей пошани до праці, трудової майстерності й кмітливості.

Особливу увагу Василь Олександрович радив звертати на виховання дбайливого ставлення до природи, її багатств, духовне збагачення людини в поєднанні з постійним спілкуванням з природою. «Краса природи, – говорив він, – відіграє велику роль у вихованні духовного благородства. Вона виховує в душі підлітка здатність відчувати, сприймати тонкощі, відтінки речей, явищ, порухи серця» [10, с. 73]. На практиці педагог утілював у життя цю ідею, створивши школу під голубим небом.

Дуже високо цінував В. Сухомлинський у народній педагогіці традиції мудрої любові до дітей, гуманного підходу до них, поєднаного з розумною вимогливістю, використання в навчанні і вихованні скарбів рідного слова, підпорядкування книжних знань реальним потребам трудового життя.

У своїх творах, а також у практичній діяльності часто використовував такі перлини народ-

ної творчості, як прислів'я, приказки, народні афоризми, етичні повчання, вдало і яскраво переказував створені народом казки, думи, притчі, легенди.

Багато писав В. Сухомлинський про виховання гуманності, людяності через творення добра людям: про виховання у підлітків людського співчутливого, дбайливого ставлення людини до людини, яке має виявлятися в конкретних, практичних справах. Найбільша людська радість – це жити для людей. Найщасливішою є та людина, яка присвятила своє життя служінню іншим. Дбати про інших треба без розрахунку на похвалу чи винагороду, творення добра для людей має стати звичайною нормою поведінки. Все це з давніх-давен притаманне українському народові, але періодично у виховній роботі забувалось або ж навіть навмисно замовчувалось, особливо за часів русифікації України.

Глибоко досліджуючи і розвиваючи українську національну педагогічну спадщину, В. Сухомлинський досяг вершин світової педагогіки, ставши, на думку багатьох учених, одним з найвідоміших педагогів ХХ ст. Основою національного виховання він вважав невичерпні джерела народної педагогіки та родинної етнопедогогіки. Він зазначав, «...щоб добре вивчити дітей, треба добре знати сім'ю – батька, матір, братів, сестер, дідусів і бабусь». Адаже взаємини батька з матір'ю, матері і батька з сином чи дочкою є закладами формування характеру дитини, розвитку її позитивних рис. Своєчасне виявлення неприродних стосунків між членами сім'ї, наявність в сім'ї сварок, невиправданої поведінки батьків зобов'язує кожного педагога і вихователя поставити перед собою одне з головних завдань – «повернути дитинство тим, хто його не має в сім'ї».

Дитина, – за висловом В. Сухомлинського, – дзеркало морального життя батьків... Найцінніша моральна риса хороших батьків, що передається дітям без особливих зусиль, – душевна доброта матері й батька, вміння робити людям добро. В сім'ях, де батько й мати віддають частку своєї душі іншим, беруть близько до серця радощі й прикроці людей, діти виростуть добрими, чуйними, щиросердними. Найбільше зло – егоїзм, індивідуалізм окремих батьків. Інколи це зло перетворюється на сліпу, інстинктивну любов до своєї дитини. Якщо батько й мати всі сили свого серця віддають дітям, якщо за ними не бачать інших людей, – ця гіпертрофована любов зрештою обертається нещастям» [11, с. 179].

Український педагог дуже високо цінував співдружність школи і батьків. У бесідах з батьками він наголошував, що шкільний колектив робитиме все, аби навчити дітей гаряче любити рідну землю, свій народ, бути чесними, правдивими, працьовитими, добрими й сердечними, чуйними і непримиренними до зла й неправди, мужніми й наполегливими в подоланні труднощів, скромними і морально красивими, здоровими і фізично загартованими. Отже, В. Сухомлинський, черпаючи найродючіші зерна із скарбів передусім народної національної педагогіки, вирощував урожай, назва якому «Щастя людині». Це і було

його вагомим внеском у національну систему виховання, про що за його життя голосно говорити було небажано і навіть небезпечно в умовах існування командно-адміністративної системи.

У процесі відродження й утвердження національної системи виховання відновлюються принципи, норми народної моралі, яка за своєю суттю є загальнолюдською.

Одним з провідних принципів національного виховання в сім'ї має стати принцип культуровідповідності – опанування молодими поколіннями певних набутоків народної культури.

Принцип культуровідповідності в педагогічній науці досконало обґрунтував А. Дістервег: «Кожна людина знаходить при своєму народженні на світ своє оточення, свій народ, серед якого їй призначено жити і принаймні виховуватися вже на певному ступені культури..., яка повинна розглядатись як спадок, залишений предками. Вимоги принципу культуровідповідності безперечні, принцип цей належить до числа непохитних, непорушних» [7, с. 37].

Природовідповідним і культуровідповідним А. Дістервег вважав виховання: індивідуальне, національне, вселюдське.

На думку А. Дістервега, в педагогіці недостатня увага приділяється національному вихованню, яке передбачає знання національного характеру і наявності в самому вихованні цього характеру. «Кожна нація, – підкреслює він, – має свої особливості, зумовлені природою та історією, свій національний дух». Потреба національного виховання, наголошує А. Дістервег, це природна потреба кожної людини [3].

Психолого-педагогічні ідеї видатного педагога, громадського і державного діяча С. Русової лежать в основі роботи нових типів шкіл і дошкільних закладів, а проблеми виховання й освіти української молоді у неї завжди були на першому плані. Особливої уваги надавала громадському авторитету вчителя, вихователя, його загальнокультурній, психологічній і фаховій майстерності. Відомий український педагог Софія Русова твердила: «Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через повагу до свого народу виховує в людях пошану до інших народів...» [4].

Важливі положення про національне виховання сформулював письменник Микола Євшан (1889-1920). Він зазначав, що «українська національна ідея мусить увійти в основу виховання українських поколінь, стати для них новою релігією, увійти в їх кров».

Микола Євшан визначив завдання національного виховання: «Пробудження і витворення історичної свідомості, усвідомлення та показ історичного буття нації – це головне завдання національного виховання – це використання всіх культурних цінностей нації, творення і підготовки ґрунту, на якому ті цінності могли би примножуватись... Третє завдання національного виховання – громадська свідомість...».

Микола Бердяєв, говорячи про пріоритет національного виконання, відзначив: «Хто не любить свого народу, той не може побити людство... Людина входить у людство через національну індивідуальність, як національна людина, а не безлика» [4].

Професор Г.Г. Ващенко в основу виховного ідеалу поклав загальнолюдські та національні цінності, моральні закони творення добра і боротьби зі злом, за побудову справедливого ладу, виплеканого на любові і красі. Зведений ним виховний ідеал українця – служіння Богові і своїй нації – є традиційним у житті і побуті українського народу. А такі риси українського народу як працелюбність, правдивість, жертвна любов до України, людяність, щиросердність і гостинність, вірність і відданість, оптимістичність, любов до краси і мистецької творчості, до музики, співу, танців, вірність у коханні, статева стриманість і здоровий сімейний побут є основою української ментальності. Підручник «Виховний ідеал» Г. Ващенко завершує словами: «Українська молодь мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротися за них» [1, с. 174-175].

Національному вихованню української молоді присвячені праці «Виховання волі і характеру», «Основи естетичного виховання», «Виховання любові до Батьківщини», «Виховна роль мистецтва», «Система освіти в самостійній Україні», «Система навчання», «Організаційні форми навчання».

Б.Д. Грінченко (1863–1910) – людина багатогранних обдарувань, учений, історик, письменник, перекладач, мовознавець, лексикограф, соціолог, етнограф, прогресивний громадський діяч України. Борис Дмитрович автор дитячої читанки «Од снігу до снігу», нелегально навчає своїх учнів української грамоти (хоча влада це категорично забороняла), для цього він самотужки складає, пише друкованими літерами й розмалює буквар. Свої педагогічні ідеї він викладає у численних теоретичних працях: «Яка тепер народна школа на Україні», «Народні вчителі і українська школа», «Якої нам треба школи» та ін. Б. Грінченко випустив 45 книг для народу, так написав підручники: «Буквар» для першокласників, «Рідне слово» – українську читанку. А чотиритомний словник української мови за редакцією Б.Д. Грінченка – це найповніше зібрання української лексики ХХ ст., являє собою цінну лексикографічну пам'ятку. Цей двомовний –

українсько-російський – словник (у своїй основі перекладного типу) має до 68 тисяч реєстрових слів і є першим в українській лексикографії великим зібранням лексичних фондів української мови з перекладом включених до нього слів на російську мову (значно рідше – з тлумаченням значення російською мовою) і здебільшого з відповідним українським ілюстративним текстом до кожного з поданих значень слова. В реєстрі словника представлена лексика як літературної мови ХІХ ст. і фольклору, так і більшості українських діалектів. Словник досить широко подає українську фразеологію, часто з поясненням її походження.

Основні положення педагогічної системи Бориса Дмитровича Грінченка не загубили своєї актуальності і сьогодні: школа повинна бути національною, народною, загальнодоступною, взаємодіяти з соціальним середовищем [8, с.67]. Навчально-виховний процес повинен бути часткою духовного життя суспільства, базуватися на принципах природовідповідності, демократизму, гуманізму, історичності, наочності, систематизації знань. Навчання повинно проводитися українською мовою. Учитель повинен бути якісно новим, обізнаним із педагогічною та художньою літературою. Головні завдання школи: формувати розвинену людину, яка спроможна засвоїти світоглядні, морально-етичні, естетичні, психолого-етнографічні особливості певної нації. Уся суть народної школи полягає, на думку педагога, у тім, щоб виховати розум дитини, розвинути, зміцнити його, зробити дитину придатною для подальшої діяльності [8, с. 132].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі – залучати молоде покоління до творчої участі у рідній культурі, а через неї також до культури загальнолюдської – залишається основоположною. Бо народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи своєї національної самозосередженості, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності (О. Вишневецький).

Педагогічна творчість апостолів українського просвітництва К. Ушинського, М. Драгоманова, Г. Франка, А. Дістервега, С. Русової, Г. Ващенка, Б. Грінченка та ін. є золотим фондом вітчизняного педагогіки, основою розбудови національної школи і педагогіки суверенної України.

Список літератури:

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – С. 174–175.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання / О. Вишневецький – Львів, 1996.
3. Гусак М., Мартіросян Л. Історія педагогіки України: Посібник для студентів/ М. Гусак, Л. Мартіросян. – Луцьк: Видавництво ВДУ, 1996. – 164 с.
4. Дроб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність/ П.І. Дроб'язко. – К.: Видавничий центр «Академія», 1997. – 184 с.
5. Зайченко І.В. Питання української національної школи в педагогічному журналі «Світло» / І.В. Зайченко // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 3.
6. Карпенчук С. Теорія і методика виховання / С. Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997.– 261 с.
7. Марттук І.В. Національне виховання: теорія і методологія/ І.В. Марттук. – К., 1995.

8. Родінова Н.Л. Етнографічна діяльність Бориса Грінченка – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 231 с.
9. Сухомлинский В. Сто советов учителю / В. Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1984. – 254 с.
10. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям / В. Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1974. – 288 с.
11. Ушинський К.Д. Педагогические сочинения в шести томах / сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогика 1989. – Т.2. – 494 с.

Савченко Л.Л.

Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

НАРОДНОСТЬ ВОСПИТАНИЯ КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ В НАСЛЕДИИ ПЕДАГОГОВ ПРОШЛОГО

Резюме

Статья раскрывает сущность и особенности народного воспитания, его роль в национальном воспитании личности в научно-педагогическом богатстве педагогики Просвещения XIX века и педагогов XX века.

Ключевые слова: народность, традиции народной педагогики, народная школа, нация, национальные воспитание, классическое педагогическое наследие, семейная этнопедагогика, принцип культуросообразности.

Savchenko L.L.

Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy

NATION EDUCATION AS A BASIS OF NATIONAL EDUCATION INHERITED TEACHERS OF THE PAST

Summary

The article reveals the nature and characteristics of public education and its role in the education of national identity in scientific and educational pedagogy treasury Enlightenment XIX century and educators XX century.

Key words: folk, folk traditions of pedagogy, public school, nation, national traditions of education, teaching classical heritage, family ethnopedagogics principle kulturovidpovidnosti.